ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆ.

Ամուսնութիւն.

Ախալքալաքի գաւառում միջին թւով տարեկան ամուսնանում են 521 *զոյգ, որ հասակի համեմատ հետեւեալ կերպով են դասաւորւում.*

	Արական.	Իգական.
12—15 տարեկան.	,,	15
15—20	124	343
20—25	176	111
25—30	155	20
30—35	43	15
35—40	10	7
40—45	7	6
45—50	3	3
50—55	3	1
	521	521

Սրանից հետեւում է, որ ամուսնացողներն ըստ հասակի կազմում են հետեւեալ %.

	Արական.	Իգական.
15—20 տարեկան.	23,8	65,8
20—25	33,8	21,3
25—30	29,8	4,

Ըստ ազգութիւնների, ամուսնացողների թիւն դասակարգելու համար, մենք գտանք միայն Նադեժդինի հետեւեալ, 1876—1880 *թուականների ամուսնութիւնների աղիւսակը.*

	մինչև 20 տարեկ.	20—40	40—60	բոլորը.
Հայեր	1274	310	23	1607
Վրացիներ	87	49	1	137
Մահմեդականներ	162	76	6	244
Ընդամէնը՝	1523	435	30	1988

Ծննդաբերութիւն.

Ախալքալաքի ամբողջ գաւառում 1886—1890 թուականներին եղել են ծնունդներ՝

1886 թուին		3116
1887 ,,		3481
1888 ,,		3352
1889 ,,		3383
1890 ,,		3291
Ուրեմն՝	Ընդամէնը՝	16,623
	Միջին թուով	3,324

Հետևապէս գաւառի ընդհանուր ծննդաբերութիւնն հասնում է 4,63 կամ իւրաքանչիւր հազար բնակչին գալիս է 46,3 ծնունդ։ Ուրեմն այս գաւառի ծննդաբերութիւնը 8,8 բարձր է իր, Թիֆլիսեան, նահանգի ընդհանուր ծննդաբերութիւնից (57,5), ինչպէս նաև նոյն նահանգի միւս գաւառներից։

Ըստ ազգութեան ծնունդների թիւը, Նադեժդինի 1875—80 թ. հետազօտութեան համաձայն այսպէս է դասակարգւում։

	Բնակիչների թիւը	Ծնուել է 5 տա-րում.	Ծնուել է մի տա-րում.	Մի ծնունդ ընկնում է քանի բնակչի	1000 բնակչից ծնուել են.
Հայեր	29919	7382	1476	20,2	49,1
Վրացիներ	3532	683	136	26,3	38,5
Մահմեդական.	6267	1089	218	28,5	35,1
Ընդամէնը՝	39718	9155	1831	21,7	46,1

Հայերից ծնւում են 49,1—վրացիներից հազար հոգուն 10,6 և մահմեդականներից 13,8 աւելի և հազար հոգուն 6 աւելի ամբողջ նահանգում ծնուած հայերից (42,8)։ Վրացիների և Մահմեդականների այս գաւառի ծնունդների թիւը 38,5 և 35,3—նոյնպէս բարձր է ամբողջ նահանգի միևնոյն ազգերի ծննդաբերութեան թուից—36,8—31,8 իւրաքանչիւր հազար բնակչին[1])։

[1])Надеждинъ Описаніе Тифлисской губерніи.

Կանանց թուի համեմատութեամբ ընդհանուր արգասաւորութիւնը երեւում է հետեւեալ աղիւսակից.

	Կանանց թիւը.	Ծնունդների տարեկան միջին թիւը.	Մի ծնունդ ընկնում է կանանց	1000 կանանցից ծնել են.
Հայեր	14036	1476	9,5	105
Վրացիներ	1666	136	12,3	81
Մահմեդական	3164	218	14,3	69
Ընդամէնը՝	18866	1831	10,1	97

Ախալքալաքի գաւառում արգասաւորութիւնը—հազար հոգուն 97 *ծնունդ—նրա նահանգի ընդհանուր արգասաւորութիւնից* (80) *բարձր է։*

Հայերի արգասաւորութիւնը (105) *բարձր է ինչպէս գաւառի միւս բոլոր ազգութիւնների, այնպէս և նրա ամբողջ նահանգի հայերի ընդհանուր արգասաւորութիւնից* (89 *հազար կնոջ*)։

Ամիսների համեմատ ծնունդների թիւը 1875—1880 *թուականներում այսպէս է դասակարգւում* [1])։

Ծնունդ	Յղութ.	Հայեր.		Վրացիներ		Մահմեդ.		Բոլորը.	
		Ար.	Իգ.	Ար.	Իգ.	Ար.	Իգ.	Ար.	Իգ.
Յունվ.	Ապրիլ	378	232	34	29	50	46	462	407
Փետր.	Մայիս	334	315	34	32	55	48	423	395
Մարտ	Յունիս	330	985	30	32	58	57	418	374
Ապրիլ	Յուլիս	279	239	27	29	56	54	362	322
Մայիս	Օգոստ.	295	251	36	26	54	44	385	321
Յունիս	Սեպտ.	301	259	21	23	44	43	866	325
Յուլիս	Հոկտ.	314	275	21	26	46	36	381	337
Օգոստ.	Նոյեմ.	345	301	23	26	52	40	420	367
Սեպտ.	Դեկտ.	337	322	23	26	35	32	395	380
Հոկտ.	Յունվ.	344	323	32	22	51	38	521	383
Նոյեմ.	Փետր.	354	311	29	22	48	41	431	399
Դեկտ.	Մարտ	299	340	42	38	42	19	385	391
Բոլորը		3910	3473	352	331	591	498	4833	4302

[1]) Пантюховъ, Ахалкалакскій уѣздъ.

Այս աղիւսակից հետեւում է, որ ծնունդների թիւն իւր մաքսիմումին հասնում է Յունուարին (յղութիւնը պատահում է ապրիլին, երբ գիւղացիներն արդէն ցանած են լինում արտերը), իսկ մինիմումին իջնում է յունիսին (յղութիւնը պատահում է սեպտեմբերին, գիւղացիների աշխատանքի ամենասաստիկ ժամանակ)։

Բացի սրանից, այս աղիւսակից հետեւում է, որ հարիւր արու երեխաների վերայ ծնւում են 89 *աղջիկ. ամենաքիչը՝ մահմեդական վրացիների*—84 *և ամենաշատը՝ յունադաւան վրացիների մէջ*—94։

Ննջեցեալներ.

Ախալքալաքի գաւառում հինգ տարիների ընթացքում եղել են հետեւեալ թւով ննջեցեալներ.

		Արական	Իգական	Միասին
1886 թուին		941	796	1637
1887 ,,		842	799	1641
1888 ,,		991	753	1744
1889 ,,		1300	1273	2573
1890 ,,		952	767	1719
Ուրեմն	Ընդամէնը՝	5025	4388	9314
	Միջին թիւ.	1005	877	1863

Հետեւապէս և իւրաքանչիւր հազար բնակչից մեռնում է 28,3 *մարդ։ Հարիւր տղամարդի վերայ մեռնում են* 89 *կին։*

Վերոյիշեալ թուերն ես ստացել եմ տեղական ոստիկանատնից, իսկ ազգութիւնների, ամիսների և հասակի համեմատ ննջեցեալների թիւն այնտեղ չգտնելով, ես ստիպուած քաղում եմ Պանտուխովի յիշած Նադեժդինի հետազօտութիւնից [1]։

Այսպէս՝ հինգ, 1875—1879 *թ. ընթացքում ամիսների և ազգութիւնների համեմատ եղել են ննջեցեալներ.*

	Հայեր		Վրացիներ		Մահմեդ.		Բոլորը	
	Ար.	Իգ.	Ար.	Իգ.	Ար.	Իգ.	Ար.	Իգ.
Յունուար	267	234	17	11	77	73	361	318
Փետրուար	208	180	9	11	67	44	284	235
Մարտ	262	217	12	15	93	59	367	291
Ապրիլ	263	231	9	8	38	38	310	277
Մայիս	232	231	15	10	26	32	273	274

[1]) **Пантюховъ Ахалкалакскій уѣздъ медико-антропологическій очеркъ, Тифлисъ 1892.**

Յունիս	196	186	16	18	28	45	240	249
Յուլիս	209	198	11	9	22	42	242	247
Օգոստոս	267	266	7	20	54	41	328	327
Սեպտեմբեր	217	202	7	4	31	32	255	238
Հոկտեմբեր	225	181	6	11	34	31	265	223
Նոյեմբեր	193	178	5	11	28	31	226	220
Դեկտեմբեր	160	135	11	9	19	31	190	175
Բոլորը	2699	2439	125	137	517	499	3341	3075
Երկու սեռից	5138		262		1016		6416	

Ամենից շատ մահ պատահում է յունուարին—10,6% և մարտին—10,5%, իսկ ամենից քիչ՝ նոյեմբերին—7% և դեկտեմբերին—5.7% տարեկան միջին թւով։ Ուշադրութեան արժանի է, որ մայիս, յունիս, յուլիս և օգոստոս ամիսներին, երբ կանանց տնային աշխատանքների վրայ աւելանում է և դաշտային աշխատանքները, կին ննջեցեալների թիւը կամ հաւասարում և կամ անցնում է տղամարդ ննջեցեալների թւից։ Հայ և մահմեդական ննջեցեալների թւերն ըստ ամիսների համապատասխանում են, իսկ յունադաւան վրացիների ննջեցեալների թիւը, գուցէ, պակաս բարձրութեան և առողջարար տեղերում բնակուելու պատճառով, տարբերւում է ընդհանուրից և ամենաբարձրը լինում է յունիսին 13% տարեկան, միջին թւով։

Ըստ հասակի և ըստ ազգութիւնների հինգ տարւայ ընթացքում եղել են ննջեցեալներ։

Հասակը	Հայեր.		Վրացիներ.		Մահմեդ.		Բոլորը	
	ար.	իգ.	ար.	իգ.	ար.	իգ.	ար.	իգ.
մինչև 1 տար.	518	433	7	6	63	56	588	495
1—2 տարեկ.	525	467	23	18	67	73	615	658
2—3	375	336	18	22	46	42	439	400
3—4	190	195	9	12	27	32	226	239
4—5	150	124	2	5	20	25	172	154
5—10	262	194	16	13	46	53	324	260
10—15	84	66	8	9	26	25	118	100
15—20	50	47	5	5	19	8	74	60
20—25	49	44	4	2	15	25	68	71
25—30	48	70	7	5	20	17	75	92
30—35	49	74	3	7	12	25	64	106
35—40	41	58	1	3	17	22	59	83
40—45	41	62	4	5	27	12	72	79

45—50	36	37	3	3	15	9	54	49
50—55	46	37	—	8	19	10	63	55
55—60	20	17	3	2	8	15	31	34
60—65	43	35	4	4	15	16	62	55
65—70	32	17	3	3	14	9	49	29
70—75	51	47	4	4	16	8	71	59
75—80	29	20	1	—	7	8	37	28
80—85	27	30	—	1	14	4	41	35
85—90	10	9	—	—	1	3	11	12
90—95	14	8	—	—	1	—	14	8
95—100	4	8	—	—	1	—	6	8
100 աւելի	5	4	—	—	1	2	6	6
Ընդամէնը	2699	2439	125	137	517	499	3341	3075

Հայերից 25—50 տարեկան կանայք աւելի են մեռել քան թէ տղամարդիկ, այսպէս՝ 100 տղամարդու վրայ մեռել են կանայք՝ 25—30 տ.—144, 35—40 տ.—140, իսկ բոլորը՝ մինչև 50 տար.—124. Վրացիների մէջ տղամարդկանց համեմատութեամբ կանայք ամենից շատ մեռնում են 35—40 տարեկան հասակում — հարիւր տղամարդի վրայ 160 կին, իսկ Մահմետականների մէջ 35—40 տ. հասակում. հարիւրին՝ 164 կին։ Ծննդաբերութեան հասակում կանայք անհամեմատ աւելի են մեռնում։

Ըստ հասակի և ազգութիւնների բոլոր ննջեցեալներից իւրաքանչիւր հազարին ընկնում են.

	Հայեր.	Վրացիներ.	Մահմետականներ.
Մինչև 1 տար.	186	49	115
1—2 »	195	157	136
2—3 »	138	155	84
3—4 »	74	79	56
4—5 »	53	27	45
5—10 »	89	111	99
10—15 »	29	65	51
15—20 »	19	39	27
20—25 »	18	23	40
25—30 »	23	45	37
30—40 »	44	52	76
40—50 »	34	57	63
50—60 »	23	49	52
60—70 »	25	52	54

70—80	»	29	35	39
80—90	»	15	4	21
90—100	»	6	—	2
100 աւելի	»	1	—	3

Մինչև մի տարեկան երեխաներ վրացիների մէջ մեռել են երկու անգամ աւելի քիչ՝ քան թէ մահմետականների և երեք անգամ աւելի քիչ քան թէ հայերի մէջ. իսկ մինչև հինգ տարեկան երեխաների մահուան տոկոսը հայերի մէջ է 64, վրացիների մէջ՝ 46, մահմետականների մէջ 44. իսկ ծննդից մինչև տաս տարեկան երեխաներինը՝ հայերի մէջ 73, վրացիների մէջ 57, մահմետականների մէջ 53։

Ախալքալաքի գաւառում մանուկների մահն աւելի սաստիկ է ոչ միայն Թիֆլիսեան նահանգի բոլոր գաւառներինից, այլ և Ռուսաստանի մանուկների մահից։ Այսպէս՝ ըստ հասակի բոլոր ննջեցեալներից իւրաքանչիւր հարիւրին ընկնում է.

	0-10 տ.	10-20 տ.	20-50 տ.	50-70 տ.	70-100 տ.
Ախալքալաք քաղաք	70	2	13	5	10
Ախալքալաքի գաւառ.	69	5	13	6	5
Ախալցխու գաւառ.	48	6	25	12	7
Տիօնէտու գաւառ.	27	9	33	17	12
Թիֆլիս. նահանգ	41	8	29	14	7
Ռուսաստան	62	4	15	12	6

Ծնունդների թիւը համեմատելով ննջեցեալների թուի հետ, կըստանանք ազգաբնակութեան տարեկան միջին աճումը.

	ծնել են.	մեռել են.	Տարեկան աւելացել են.	1000 բնակ. աւելաց. են.
Հայեր .	1476	1027	449	15
Վրացիներ	136	52	84	23
Մահմետական	218	203	15	2
Բոլորը	1831	1282	549	14

Ազգաբնակութեան ընդհանուր աճումը գաւառում հասնում է հազարին 14, գրեթէ հաւասար նահանգի միջին աճման (15). ըստ ազգութիւնների, հայերի աճումը հաւասար է նոյն նահանգի հայերի աճման, վրացիների աճումը — 23 — բարձր է նոյն նահանգի վրացիների աճումից (12), իսկ մահմետականների աճումը — 2 — պակաս է նոյն նահանգի նրանց աճումից (4)։ Որովհետև Վրացիների աճման թուերը շատ քիչ են, ուստի սրանք չեն կարող արտայայտել ամբողջ գաւառի վրացիների աճումը, բայց հայերի աճումը, որ համարեա ութ անգամ աւելի է մահմետականների աճումից, ցոյց է տալիս այս վերջինների՝ կենսաբանական և առողջապահական պայմանների սաստիկ խղճալի դրութիւնը։